

OB OSEMDESETLETNICI JOSIPA ŽONTARJA

Josip Žontar, po rodu iz loškega gospostva, po službovanju svojega očeta (orožniškega stražmojstra) rojen na Savi pri Jesencah (23. IX. 1895) in nato Kranjčan — v tem mestu je preživel večino svojega življenja in se z njim posebno povezal tudi s svojim znanstvenim delom — spada po svojem delu v vrsto velikih slovenskih zgodovinarjev in pravnih zgodovinarjev. Gimnazijski študij je opravil v Kranju (z maturo 1914), kjer ga je Komatar uvajal že tudi v poglobljeni študij zgodovine in posebej v pomožne zgodovinske vede. Študij zgodovine in zemljepisa, ter pomožnih zgodovinskih ved je končal na dunajski filozofski fakulteti in inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (na Dunaju s promocijo 1919 in obenem s profsorskim izpitom iz zgodovine, medtem ko je opravil profsorski izpit iz zemljepisa v Ljubljani 1921). Nato je v Ljubljani študiral še pravo (promocija 1930, habilitacija za pravno zgodovino jugoslovanskih narodov 1941). Služboval je največ kot srednješolski profesor (1919 do 1950, s prekinitvijo med vojno, ko je bil začasni »pomožni nastavljenec«, dodeljen arhivu in muzeju v Kranju), že od srede dvajsetih let našega stoletja naprej v Kranju; od 1950 do upokojitve je delal kot znanstveni delavec inštituta za politično-ekonomske in sorodne vede (za gospodarsko zgodovino!) na ekonomski fakulteti v Ljubljani. Na podlagi habilitacije za pravno zgodovino jugoslovanskih narodov, ki mu je bila priznana na podlagi poglavij o pravni zgodovini v knjigi *Zgodovina mesta Kranja* neposredno pred napadom na Jugoslavijo 1941, je predaval »zgodovino države in prava narodov FLRJ« najprej kot privatni docent, nato kot honorarni predavatelj od jeseni 1945 do letnega semestra 1952, ko mu je bila ta naloga od vzeta spričo anonimnih časniških napadov, čeprav je leto dni pozneje (junija 1953) ugotovila o njih posebna univerzitetna preiskovalna komisija, da so bili skoraj v celoti neutemeljeni in v nasprotju z resnico, zaradi česar je do upokojitve ohranil redno delovno mesto na ekonomski fakulteti.

Ta nenavadna pot znanstvenika, ki je s svojim delom že v tridesetih letih našega stoletja dokazal, da med slovenskimi pravniki najboljše pozna široko jugoslovansko pravnozgodovinsko problematiko in poleg prof. Polca (do uveljavitve Sergija Vilfana okrog 1960) tudi slovensko, pa ni mogel najti delovnega mesta na pravni fakulteti, v katero je bil namenjen velik del njegovega znanstvenega dela, je bila le izraz skriven-

čenega slovenskega mišljenja med obema vojnama, ki je od 1919 na račun mladega študenta reševalo ugled spoštovanega slovenskega književnika. Predvsem to je povzročilo, da je bilo Žontarjevo življenje tako krivično zalomljeno, povsem v nasprotju s tehnostjo njegovega znanstvenega dela. (Nihče drug kot Milko Kos mi je večkrat po letu 1953 izražal svoje razočaranje nad pravno fakulteto, ki je ob Josipu Žontarju in pozneje tudi ob Sergiju Vilfanu dolgo tako nerazumljivo reševala vprašanje profesorja za pravno zgodovino naših narodov.)

Navedena življenjska tragika ima pa vendarle tudi svojo prednost: Josipa Žontarja slovensko zgodovinopisje nikdar ne bo štel po njegovih funkcijah — ki bi mu poleg tega jemale nemalo časa — marveč le po njegovem delu in njegovih trajnih rezultatih. Žontarjeva znanstvena dela moramo razdeliti v štiri poglobitve skupine, ki pa se pogosto prepletajo med seboj: prva skupina je posvečena zgodovini njegovega domačega mesta, Kranja; druga skupina del, posvečenih problematiki gospodarskega razvoja slovenskih pokrajin v obdobju zgodnjega kapitalizma se je razvijala iz problematike njegove rkopisne dunajske disertacije; tretja skupina del je posvečena pravni zgodovini, ki je v njegovem letu prevladovala zlasti med 1930 in ok. 1955; četrta skupina pa je bolj nenotna — v zadnjem času je v njej najvidnejši del »turška« problematika zgodovine jugoslovanskih narodov, zlasti pod vidikom različnih načinov obrambe zoper turško nevarnost.

Največje svoje delo je posvetil zgodovini domačega mesta: »Zgodovina mesta Kranja« (1939) je ostala do danes najtemeljitejša zgodovina, kar jih ima doslej katerokoli mesto na Slovenskem; že ob njenem izidu je kritika ugotovila, da v nekaterih pogledih knjiga načena vprašanja (na pr. o zgodnjem kapitalizmu), ki po svojem značaju presegaajo le za to delo nujni lokalni okvir, in izrazila željo, da bi Žontar dokončal delo, ki ga je ob tej knjigi začel, tudi z njihovim širšim obravnavanjem. Še v času, ko je svoje veliko delo pripravljal, je podrobneje obdelal v posebnih razpravah dve vprašanji zgodovine Kranja (Kranjska gimnazija v dobi Napoleoneve Ilirije, v Izvestjih gimnazije v Kranju, 1931; Prešeren in Kranj, ČZN 31, 1937), takoj po izidu pa je dopolnil poglavje o pravnem redu v mestu v srednjem veku po sodni knjigi iz začetka 16. stoletja, ki jo je 1941 vnovič odkril (Najstarejša sodna knjiga mesta

Kranja, 1517—1520, ZZR 18, 1942, objavljen tudi v nemšč. Wiener Archiv f. Gesch. des Slawentums und Osteuropas 3, 1959). Vnovič pa se je vrnil k temu vprašanju šele čez dvajset let, ko je obsežno prikazal »vlogo Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij« — »do 19. veka«, a z zelo izrazitim težiščem na gospodarskem življenju 16. stoletja — (v spominskem zborniku »900 let Kranja«, 1960) in podal pregled »pomembnih kranjskih zdravnikov preteklosti« od 17. stoletja do 1941 (Kranjski zbornik 1970).

K pravni zgodovini je pristopil z resnim pripravljalnim delom v smislu kritičnega pregleda vsega opravljenega dela, pri čemer je pravo povezoval ne le s socialno, marveč tudi z gospodarsko zgodovino, upošteval pa je zgodovino vseh jugoslovanskih narodov. S kritičnimi pregledi je začel že v začetku 30-ih let — takoj po koncu pravniškega študija —, ko je objavil najprej pregleda »Sistematska dela iz pravne zgodovine Slovencev« (GMS 11, 1930) in prikaz problematike »Skupna podlaga zgodovine Slovenskega prava« (SP 47, 1933), takoj zatem pa obsežen in temeljit pregled »poglavitnih vprašanj jugoslovanske socialne in gospodarske zgodovine« (Hauptprobleme der jugoslawischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, VSWG 27, 1934, 347—373). S podobnim delom je nadaljeval tudi še pozneje, najprej v enakem okviru za prva leta po vojni (Zur Problematik der älteren Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Völker Jugoslawiens, MIOG 60, 1952), nato posebej o vprašanju podeželske samouprave (Der Stand der Forschung über die südslawische ländliche Ordnung, Vorträge und Forschungen VIII, Konstanz 1964). Nato se je na tem področju lotil najprej nekaterih pogledov cerkvene pravne zgodovine — najprej v zvezi z mesti (Cerkve in ustavni razvoj naših mest, Kronika 1, 1934), nato s širokim vprašanjem lastniških cerkva (Problem lastniških cerkva ni samostanov v pravni zgodovini Jugoslovancov, SP 49, 1935; Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja, GMS 20, 1939). Študij zgodovine Kranja in njegove okolice ga je na tem področju pripeljal k proučevanju »razvoja deželskih sodišč na Gorenjskem« (SP 52, 1938) in ob primeru kosezov okrog Križ pod Tržičem k pregledu celotne koseške problematike in še posebej k študiju »zgodovine prevredbe koseščin v kupna zemljišča« (SP 54, 1940) v razpravi, ki je pomenila začetek mirnejšega razreševanja vprašanj v nekaj tedaj zelo zaostrenih znanstvenih kotroverzah (ne le glede kosezov, marveč tudi o vprašanju

izvora svobodnikov iz te korenine na Kranjskem). V področje javne uprave je segel najprej z nedokončano razpravo o »kranjskem komerčnem konsesu in njegovem delu za napredek železarstva« (Tovarniški vestnik, Jesenice 1941), nato s (ciklostiranim) predavanjem za arhivarje o »upravi in sodstvu na Slovenskem v 18. stoletju« (1955), končno z razpravo o »kranjskem deželnem vicedomu« (Hauptmannov zbornik, Razprave SAZU, I razr./5, 1966), ki ni le »prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem«, marveč tudi lep in trezen prikaz boja med Celjskimi in Habsburžani za oblast nad to deželo. Na pravno področje spada tudi še pomembna razprava o Kastavskem statutu (Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, ZZR 21, 1945—1946), zastavljena v širokem problemskem okviru istrskih samoupravnih občin in njihovega srednjeveškega postanka, ki je z najdbo nemškega prevoda Kastavskega statuta iz 16. stoletja razjasnila tudi nekatera interpretacijska vprašanja hrvaškega originala. Poleg nekaterih manjših prispevkov je posebna zasluga Josipa Žontarja posebej še utemeljitev »pravne arheologije« kot posebne pravnozgodovinske stroke pri nas: To delo je začel najprej v poljudni obliki posebej za Slovence (vrsta člankov v Miladiki 21, 1940), nato pa ga dokončal v znanstveni obliki za vse naše narode (Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens, Wiener Archiv f. Gesch. des Slawentums und Osteuropas 2, 1956).

Poleg tega, da bo Žontar ostal pač trajno zapisan v našem zgodovinopisju kot »zgodovinar mesta Kranja«, bo po svojem delu trajno ohranil veljavo zlasti še kot eden med najvidnejšimi raziskovalci gospodarske zgodovine zgodnjega novega veka, še posebej 16. stoletja. Tudi na tem področju se pogosto prepletata pravna in gospodarska zgodovina. Povsem na srednji vek se je omejil le v razpravi »Banke in bankirji srednjeveške Slovenije« (GMS 13, 1932), do danes temeljnem delu o tej strani naše srednjeveške zgodovine (čeprav se delo omejuje le na mesta v notranjosti in ne zajema primorskih mest, ki razpolagajo v tem pogledu s precej bogatejšo dokumentacijo, ki sta jo začela obravnavati F. Gestrin in M. Pahor). V okviru življenjepisa loškega meščana Volbenka Schwarza (Loški razgledi 4, 1957) je očrtal poslovanje deželnoknežjih financ na Kranjskem v zadnjem desetletju 15. in prvem desetletju 16. stoletja. V razpravi »Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535« (ZČ VI-VII, 1952—1953, Kosov zbornik) je podrobno

preiskal postanek in pravno vsebino tega zakona (v primerjavi z zakonodajo drugih avstrijskih dežel), ob tem pa se že prvič posebej dotaknil tudi tedanjega boja okrog podeželskega trgovanja. Prav to vprašanje je postalo težišče njegove obsežne razprave o »nastanku, gospodarski in družbeni problematiki policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine« (ZČ 10-11, 1956—1957, 32-121), danes temeljnega dela o pravni strani kmečkega trgovanja v naših deželah in trenjih med kmeti, deželnimi stanovi in mesti okrog tozadevnih zakonskih določb. V dveh razpravah (Villach und Südosten, v »900 Jahre Villach«, 1960; Villach-Nürnberg und der Südosten, Jahrbuch des Museums der Stadt Villach 1, 1961) je preiskoval trgovino na dolge razdalje preko slovenskih dežel v smeri od južne Nemčije na jugozahod do turške meje ter vse različne gospodarske aktivnosti, ki so bile zvezane s tem trgovanjem. Čeprav se je ob Gestrinovem delu pokazalo, da je že v 16. stoletju za naše kraje še pomembnejša druga trgovska smer (Ogrska-Italija), je tudi Žontarjeva analiza trgovine po navedeni smeri zelo pomembno dopolnilo vednosti o gospodarstvu 16. stoletja v slovenskih pokrajinah. Posamezna tehtna dopolnila te problematike (tako glede obsega in vrst blaga trgovanja kot tudi glede nosilcev trgovanja in trgovskih potov) pomeni poleg prispevkov o mestu Kranja v blagovnem prometu in o »vlogi in pomenu Ptuja v mednarodni trgovini poznega srednjega in zgodnjega novega veka« (Kronika 19, 1971) še nekaj manjših (Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, Kronika 16, 1968; Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1713—1716, Tržič 1957 — trgovina preko Ljubelja!), medtem ko posega prikaz »F. V. Hörnigkove statistike obrtnikov slovenskih mest in trgov iz leta 1673« (Kronika 18, 1970) na drugo področje neagrarnega gospodarjenja. V razpravi o Heilu (Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektmacher und nationalökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts, Südostforschungen 17, 1958) je — podobno kot ob Schwarzu — analiziral predvsem problematiko kranjskega gospodarstva sredi 18. stoletja

in načrte za njegovo izboljšanje. Posebej je obravnaval tudi različne vrste gospodarske dejavnosti, tako platnarstvo in sitarstvo v založniški organizaciji na loškem gospostvu v 18. stoletju (Loški razgledi 3, 1956) ter računsko izobrazbo enega izmed organizatorjev te dejavnosti (Trgovska računica loškega veletrgovca Franca Oblaka-Wolkensperga iz leta 1677, Loški razgledi 7, 1960), žebjarstvo v Železnikih v 17. stoletju (Loški razgledi 2, 1955), zlasti pa svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem (najprej v monografiji Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, SAZU, 1957; nato kratko povzeto v poglavju Gojitev sviloprejk, v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, 1970). Del Žontarjevega raziskovanja s tega področja je še v njegovih rokopisih, tako zlasti velika monografija o družbeni in gospodarski strukturi Kranjske v 18. stoletju, na kateri je delal več let pred približno poldrugim desetletjem.

Vendar posveča sedaj že blizu deset let svoje poglavitno delo široki problematiki obrambe proti Turkom. Prvič se je dotaknil tega z ugotovitvijo, da je tirolski upornik Michael Gaismair pri svojih protihabsburških načrtih skušal pridobiti 1528 na svojo stran tudi Hrvate (Mihael Gaismair in Hrvatje, ZČ 19—20, 1965—1966, s prikazom položaja Hrvatov med Ogrsko, Turčijo in Habsburžani od okr. 1500 naprej). Pred dvema letoma pa je izšla velika knjiga »Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju« (SAZU, 1973; poglavje Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II., und seine Berichterstattung je izšlo tudi posebej, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 24, 1972). Tudi na tem področju pripravlja še novo veliko delo, ki naj bi bilo posvečeno obliki vojne na meji in vlogi plena v njej.

Čeprav je Žontar le kratek čas svojega službovanja prebil na znanstvenem delovnem mestu in je vse svoje znanstveno delo opravil poleg svojega službenega dela — in po upokojitvi — je v naše znanje slovenske preteklosti prispeval bogate in pomembne rezultate. Ob osemdesetletnici želimo njemu in sebi, da bi v bodočih letih dokončal še dela, ki jih je že tako dolgo snoval in pripravljaval.

Bogo Grafenauer